

مسأله و روش پژوهش در پایان‌نامه‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه شهید بهشتی

دکتر امیر محمد حاجی یوسفی*
معصومه طالبی**

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۷/۱۵
تاریخ تأیید نهایی: ۱۳۹۰/۳/۲۰

چکیده

این مقاله به دنبال پاسخ به این پرسش اساسی است که در پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و مطالعات منطقه‌ای دانشگاه شهید بهشتی چه مسائلی، چگونه مورد بررسی قرار گرفته‌اند و آیا میان مسأله مورد تحقیق و انتخاب روش تحقیق رابطه‌ای وجود دارد؟ این مقاله به دنبال گردآوری مجموعه اطلاعات جدیدی در مورد نحوه پژوهش در این پایان‌نامه‌ها است. در واقع مقاله حاضر در پی یافتن رابطه بین مسأله و روش تحقیق در میان پایان‌نامه‌های دانشجویی این دانشگاه است. در این پژوهش تلاش بر آن است تا ضمن توجه به میزان کاربردی و بومی بودن این پایان‌نامه‌ها، به رویکرد تحقیق، روش تحقیق و روش گردآوری اطلاعات اتخاذ شده پرداخته شود. مهمترین یافته مقاله آن است که در این پایان‌نامه‌ها، توجه به بومی بودن و تجویز سیاست‌ها و راهکارهای مناسب، بسیار کم است و از این رو فراهم آوردن زمینه علاقه‌مندی در دانشجویان برای توجه به مباحث بومی و سعی در ارائه پیشنهادات پژوهشی از نکات ضروری در مورد پایان‌نامه‌های دانشجویی است.

واژگان کلیدی: پایان‌نامه، روش تحقیق، علوم سیاسی، روابط بین‌الملل، دانشگاه شهید بهشتی.

مقدمه

منظور از پژوهش، کاوش اصولی و دقیق یا مجموعه فعالیت های منطقی، منظم، منسجم و هدفمند است که سبب می شود ماهیت پیچیده پدیده ها یا رویدادها را درک کنیم و دارای سه مشخصه کلی یعنی ۱. مشکل، معما یا مسأله ای است که باید بررسی شود، ۲. روش بررسی و تحقیق، و ۳. توضیحات ایضاحی در مورد ماهیت مشکل است (استرینگر، ۱۳۷۸: ۱۸-۱۷). بنابراین در بررسی پژوهش های موجود می توان سؤال کرد که چه مسأله و معمایی، به چه شیوه و روشی بررسی شده است. این مقاله به دنبال پاسخ به این پرسش اساسی است که در پایان نامه های کارشناسی ارشد و دکتری علوم سیاسی، روابط بین الملل و مطالعات منطقه ای دانشگاه شهید بهشتی چه مسائلی، چگونه مورد بررسی قرار گرفته اند و آیا میان مسأله مورد تحقیق و انتخاب روش تحقیق رابطه ای وجود دارد؟ سؤال های فرعی این مقاله نیز عبارتند از: ۱. تا چه اندازه مسائل بومی و غیر بومی مورد توجه و بررسی قرار گرفته است؟ ۲. تا چه اندازه مسائل کاربردی و غیر کاربردی مورد توجه بوده است؟ ۳. این پایان نامه ها از چه رویکردهای پژوهشی استفاده کرده اند (اثباتی، تفسیری، انتقادی)؟ ۴. مهمترین روش های پژوهش به کار رفته در این پایان نامه ها کدامند؟ (قیاسی - فرضیه ای، ....)؟ ۵. آیا در این پایان نامه ها تجویز سیاستی صورت گرفته است؟ و سؤال آخر این که ۶. در این پایان نامه ها از چه روش های گردآوری داده ها استفاده شده است (اسنادی، پیمایشی، ....)؟ از آن جا که این پژوهش نوعی تحقیق اکتشافی محسوب می شود، دارای فرضیه نیست و این مقاله به دنبال کشف سؤالات اصلی و فرعی مطرح شده در بالا است.

پیشینه پژوهش

اولین تحقیق در مورد پایان نامه های گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل دانشگاه شهید بهشتی توسط نگارندگان این مقاله صورت گرفت و در همایش سالانه انجمن علوم سیاسی ایران در سال ۱۳۸۹ ارائه شد (حاجی یوسفی و طالبی، ۱۳۸۹). آن مقاله میزان آینده نگری دانشجویان را در پایان نامه های آنان سنجیده و مسائل موجود و کمبودها را در توجه پایان نامه به مسائل کاربردی مربوط به آینده را مورد توجه قرار داده و در نهایت نیز راهکارهایی را ارائه کرده بود.

تحقیقات چندی نیز درباره پایان‌نامه‌های دانشجویی انجام شده که به نظر گسترده نمی‌آیند. از جمله آن‌ها می‌توان اشاره کرد به مقاله قاسم افتخاری با عنوان «بررسی روش‌شناختی پایان‌نامه‌های دوره دکتری علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه تهران» که در آن به کاربرست روش پژوهش علمی به عنوان مقیاس ارزیابی پایان‌نامه‌های دوره دکتری علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه تهران توجه شده است (افتخاری، ۱۳۸۸). در این مقاله ضمن بررسی روش‌شناختی ۲۲ پایان‌نامه، که به صورت تصادفی از میان کل پایان‌نامه‌های دکتری علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه تهران انتخاب شده‌اند، به مقایسه آن‌ها با یکدیگر، البته با معیارهای مشخص، پرداخته شده است.

همچنین در این زمینه مقاله مجتبی مقصودی با عنوان «بررسی توصیفی عناوین پایان‌نامه‌های رشته علوم سیاسی و روابط بین‌الملل (دانشگاه‌های دولتی شهر تهران)» قابل ذکر است که با هدف فهم بهتر وضعیت عناوین پایان‌نامه‌ها، شناسایی تنوع و فراوانی، نقاط ضعف و قوت و خلأهای موجود سازماندهی شده است (مقصودی، ۱۳۸۸). همان‌گونه که در عنوان مقاله آمده است این پژوهش توصیفی بوده و تنها به تقسیم‌بندی این عناوین به دسته‌های مختلف خلاصه شده است. یافته‌های این مقاله در چارچوب عناوین پایان‌نامه‌های دانشگاه‌های دولتی شهر تهران قرار می‌گیرد.

در نهایت پژوهش دیگری که در مورد پایان‌نامه‌های دانشجویی نگاشته شده به قلم ابوالفضل دلاوری است. این مقاله با عنوان «عوامل مؤثر بر کیفیت علمی رساله‌های دکتری علوم سیاسی و روابط بین‌الملل در ایران» است که تلاش کرده تا گزارشی از ویژگی‌ها و کیفیت علمی رساله‌های دکتری علوم سیاسی و روابط بین‌الملل ارائه دهد (دلاوری، ۱۳۸۸). همچنین این مقاله دربردارنده مشکلات و کمبودهای متعدد از لحاظ روش‌شناختی و نوآوری علمی در این رساله‌ها، گزارش از نواقص نحوه پذیرش آزمون دکتری و گزارشی از برنامه‌ریزی و محتوای دوره مورد نظر است. این پژوهش همان‌گونه که از عنوان آن پیداست در سطح ملی و بین دانشگاه‌های دولتی و آزاد انجام شده و دید کلی این مقاله مانع بررسی دقیق موضوعات پایان‌نامه‌ها و آسیب‌شناسی انتخاب مسائل مختلف تحقیق و محتوای پایان‌نامه‌هاست.

به نظر می‌رسد که از نظر روش‌شناختی تاکنون پژوهش خاصی در مورد مسأله و روش تحقیق پایان‌نامه‌های دانشجویی و دریافتن رابطه بین این دو، انجام نشده است. هدف اصلی از انجام این پژوهش گردآوری مجموعه اطلاعات جدیدی در مورد نحوه پژوهش در پایان‌نامه‌های دانشجویی علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و مطالعات منطقه‌ای دانشگاه شهید بهشتی است و در واقع همان‌گونه که از سؤالات اصلی و فرعی مشخص است، این مقاله در پی یافتن رابطه بین مسأله و روش تحقیق در میان پایان‌نامه‌های دانشجویی این دانشگاه است. در این پژوهش تلاش بر آن است تا ضمن توجه به میزان کاربردی و بومی بودن این پایان‌نامه‌ها به رویکرد تحقیق، روش تحقیق و روش گردآوری اطلاعات اتخاذ شده پرداخته شود. در نهایت نیز با تحلیل این یافته‌ها و نتایج حاصل از آنان به ارائه راهکارهایی برای ارتقاء تحقیقات دانشگاهی در چارچوب پایان‌نامه‌ها می‌پردازد.

اصطلاحات و مفاهیم

در این بخش اصطلاحات و مفاهیم اصلی مورد استفاده در این مقاله تعریف می‌شود. مفاهیم مورد استفاده در این مقاله عبارتند از: مسأله تحقیق شامل بومی، غیربومی، کاربردی و غیرکاربردی، رویکردهای پژوهشی شامل اثباتی، تفسیری و انتقادی، روش تحقیق شامل قیاسی - فرضیه‌ای و استقرایی - اکتشافی، روش جمع‌آوری داده‌ها شامل اسنادی و پیمایشی و در نهایت دو نوع تحقیق تجویزی و غیرتجویزی. در این مقاله، منظور از مسأله تحقیق بومی، مسائل و مشکلاتی است که مربوط به ایران است و مسائل و مشکلاتی که مربوط به کشورها و مناطق غیرایران است، تحت عنوان مسأله تحقیق غیر بومی آورده شده است. مسأله تحقیق کاربردی یعنی مسائل و مشکلات جامعه که نیاز به بررسی و حل دارد، هر چند ممکن است محقق به ارائه تجویز نپرداخته باشد ولی مسأله را حل کرده یا کمک به ایضاح آن نموده باشد. مسأله تحقیق غیرکاربردی شامل مباحث نظری، مسائل بنیادی و مباحث تاریخی است.

سید امامی در کتاب خود به سه نوع رویکرد در پژوهش علوم سیاسی اشاره کرده است. اثبات‌گرایی در علوم سیاسی رویکردی روش‌شناختی است که تلاش می‌کند اصول علمی و روش‌های برگرفته از ریاضیات و علوم طبیعی را در علم

سیاست به کار برد.

در واقع وجه بارز تمام متفکران و روش‌شناسانی که اثبات‌گرا خوانده می‌شوند، اعتقاد به وحدت روش‌شناختی و ضرورت کاربرد روش‌های تجربی علوم طبیعی در علوم اجتماعی است. رویکرد اثبات‌گرایی به طور مشخص در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل از دهه ۱۹۴۰ به نام رفتارگرایی شناخته می‌شود. (سیدامامی، ۱۳۸۷: ۱۲). در مقابل اندیشمندان تفسیرگرا معتقدند که علم سیاست همچون سایر علوم اجتماعی نمی‌تواند ورا-گفتمانی (extra-discursive) باشد و با اتکاء به مفاهیم عاری از بار ارزشی یا معادلات ریاضی به دست آمده از داده‌های آماری، ابعاد گوناگون زندگی سیاسی را بکاود. دنیای سیاست مانند هر بخش دیگری از فرهنگ، قلمرو معانی است که انسان‌ها خلق کرده‌اند و با اتکاء به آن معانی، روابط سیاسی میان خود را فهم‌پذیر می‌کنند (سیدامامی، ۱۳۸۷: ۴۲). رویکرد انتقادی نیز عمدتاً بر آراء روش‌شناختی اصحاب مکتب انتقادی فرانکفورت مبتنی است، اما با طیف دیگری از آثار پژوهشی نئومارکسیستی، فمینیستی، نئوبری و آثار برخی دیگر از اندیشمندان معاصر انطباق دارد. انتقادگرایان نه تأکید مطلق اثبات‌گرایان بر ضرورت دستیابی به تحلیل‌های تعمیمی را می‌پذیرند و نه در تمامی موارد تحلیل تفریدی به سبک تفسیریون را ارجح می‌دانند. پیروان رویکرد انتقادی با بسیاری از انتقادهای طرفداران رویکرد تفسیری به اثبات‌گرایان، از جمله نقد عینیت علمی مورد ادعای دسته اخیر، هم‌آوا هستند و از سوی دیگر در برخی موضوعات مهم با اصحاب تأویل اختلاف نظر جدی دارند و آنان را متهم به نسبی‌گرایی و بی‌توجهی به مبانی مورد قبول برای تفکیک فهم درست از بدفهمی می‌کنند (سیدامامی، ۱۳۸۷: ۸۳).

به طور کلی، در مورد روش تحقیق استقرایی یا قیاسی نیز باید گفت که این دو روش مسأله‌ی مصداق به نظریه و یا نظریه به مصداق را دنبال می‌کنند. «همین که دانشمندی نظریه‌ها و قوانین جهان شمولی در اختیار داشته باشد می‌تواند از آنها نتایج مختلفی اخذ کند که به منزله تبیین و پیش‌بینی به کار او می‌آیند که این روش قیاسی بوده و رابطه نزدیکی با منطق دارد» (چالمرز، ۱۳۷۹: ۱۸). در مقابل روش استقرایی بر مشاهده و تجربه مبتنی بوده و دیگر منبع صدق منطق ندارد.

تحقیق تجویزی به تحقیقی اطلاق می‌شود که محقق با مشخص کردن یک مسأله و راه حل‌های پیشنهادی و سیاستی که در حال حاضر اجرا می‌شود، به ارائه راه حل و تجویز سیاستی بپردازد، در غیر این صورت تحقیق غیر تجویزی محسوب می‌شود.

پژوهشگران سیاست مانند دیگر پژوهشگران علوم اجتماعی از انواع روش‌ها برای گردآوری داده‌های مورد نیاز خود استفاده می‌کنند. به طور کلی این روش‌ها را می‌توان در چهار دسته‌بندی قرار داد:

۱. اطلاعاتی که از طریق انواع پیمایش‌ها یا مصاحبه‌های فردی و گروهی حاصل می‌شود.

۲. اطلاعاتی که در انواع اسناد و متون درج شده و به جا مانده.

۳. اطلاعاتی که پژوهشگر با مشاهده رفتار احزاب، سازمان‌ها و غیره به دست می‌آورد.

۴. روش دیگر نیز توسط الگوهای انتخاب عاقلانه، بازی‌ها و شبیه‌سازی‌ها مشخص می‌شود (سیدامامی، ۱۳۸۷: ۱۸۵-۱۸۴). در این تحقیق به دلیل کثرت استفاده از ابزار اسنادی تحقیق، روش‌های گردآوری اطلاعات در دو دسته روش‌های اسنادی و غیراسنادی قرار می‌گیرند.

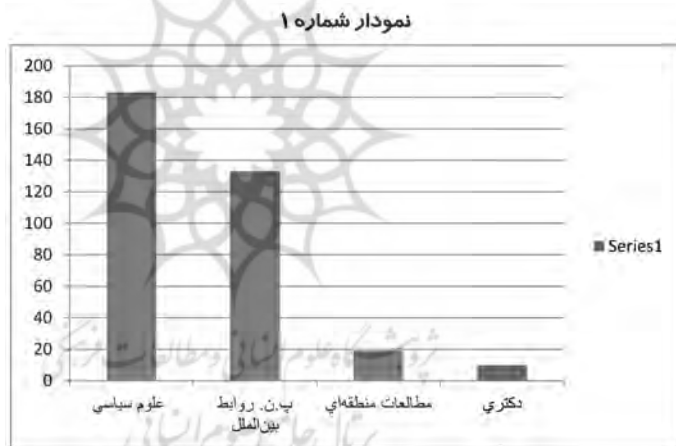
روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع پژوهش‌های توصیفی و تحلیلی است. جامعه تحقیق شامل کلیه پایان‌نامه‌هایی است که در سطح کارشناسی ارشد و دکتری در رشته‌های علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و مطالعات منطقه‌ای پس از انقلاب اسلامی در دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه شهید بهشتی تهران به مرحله دفاع رسیده و تایید نهایی شده که بالغ بر ۳۴۵ عنوان است. روش گردآوری داده‌ها اسنادی است. در بررسی پایان‌نامه‌های دانشجویی موجود از روش تحلیل متنی بهره برده و تلاش شده در راستای پاسخ به سؤال اصلی و سؤال‌های فرعی خود اطلاعات لازم از این پایان‌نامه‌ها استخراج شود. برای اندازه‌گیری رابطه میان هر یک از متغیرهای مورد بررسی در این مقاله نیز از نرم افزار اس پی اس اس استفاده شده است.

یافته‌های پژوهشی

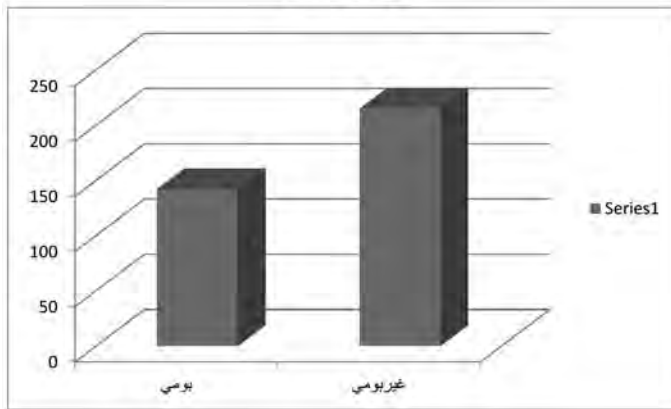
در این تحقیق، کلیه پایان‌نامه‌های دانشجویان رشته علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و مطالعات منطقه‌ای دانشگاه شهید بهشتی در دو مقطع کارشناسی ارشد و دکتری - بالغ بر ۳۴۵ عنوان - مورد بررسی قرار گرفت.

این تعداد پایان‌نامه‌ها شامل کلیه پایان‌نامه‌هایی می‌شد که از سال ۱۳۶۲ تا سال ۱۳۸۸ در این گروه ارائه شده بود. براین اساس، از مجموع ۳۴۵ پایان‌نامه، تعداد ۲۴۵ پایان‌نامه در سطح کارشناسی ارشد و ۱۰ پایان‌نامه در سطح دکتری انجام شده است. از میان پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد تعداد ۱۸۳ پایان‌نامه در گرایش علوم سیاسی، ۱۳۳ پایان‌نامه در گرایش روابط بین‌الملل و ۱۹ پایان‌نامه در گرایش مطالعات منطقه‌ای انجام شده است. در زیر پراکندگی این پایان‌نامه‌ها در مقاطع و گرایش‌های مختلف توسط نمودار شماره ۱ نشان داده شده است.

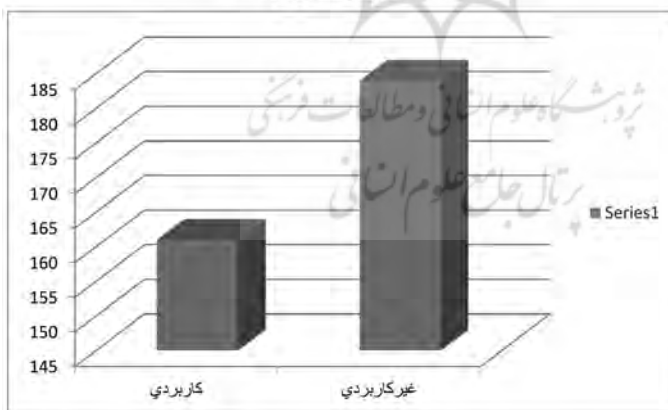
همانگونه که در تعریف مفاهیم ارائه شد، مسأله تحقیق بومی شامل بررسی مسائل و مشکلاتی است که به ایران و مسأله تحقیق غیربومی به بررسی مسائل سایر مناطق جهان می‌پردازد. در این راستا این پژوهش به تقسیم‌بندی پایان‌نامه‌ها به دو دسته بومی و غیربومی پرداخت و مشخص شد که از میان مجموع ۳۴۵ پایان‌نامه، موضوع حدود ۱۴۲ پایان‌نامه در حیطه مسائل بومی و موضوع مابقی پایان‌نامه‌ها که شامل ۲۰۳ پایان‌نامه می‌شد، در حیطه مسائل غیر بومی قرار می‌گرفتند. در اینجا مباحث بومی ۴۱ درصد کل پایان‌نامه‌ها را در بر می‌گرفت. (نمودار شماره ۲)

نمودار شماره ۲

در مورد تحقیقات کاربردی که از نیازهای اساسی عرصه پژوهشی علوم سیاسی محسوب می شود، با بررسی پایان نامه ها مشخص شد حدود ۱۶۱ پایان نامه کاربردی بوده و در راستای حل مشکلات و مسائل موجود به تحقیق پرداخته و مابقی که حدود ۱۸۴ عنوان را شامل می شد به سایر مباحث چون مسائل تاریخی و نظری یا بنیادی پرداخته بودند. بدین ترتیب پایان نامه هایی با موضوع های کاربردی تنها ۴۶ درصد از کل پایان نامه ها را در بر می گرفت. (نمودار شماره ۳)

نمودار شماره ۳

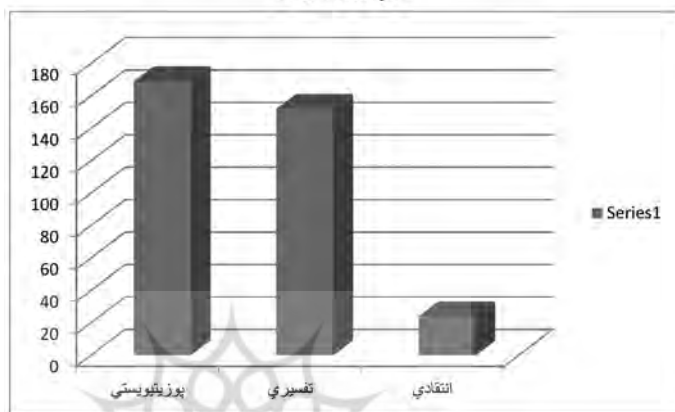

در میان پایان نامه ها توجه به رویکردهای مختلف تحقیقی چون رویکردهای اثباتی، تفسیری و انتقادی، خود جای تأمل داشت. از میان کلیه پایان نامه ها حدود ۱۶۹ پایان نامه رویکرد اثباتی، ۱۵۲ پایان نامه رویکرد تفسیری و حدود ۲۴ پایان نامه رویکرد انتقادی را به عنوان رویکرد تحقیق خود انتخاب کرده بودند.

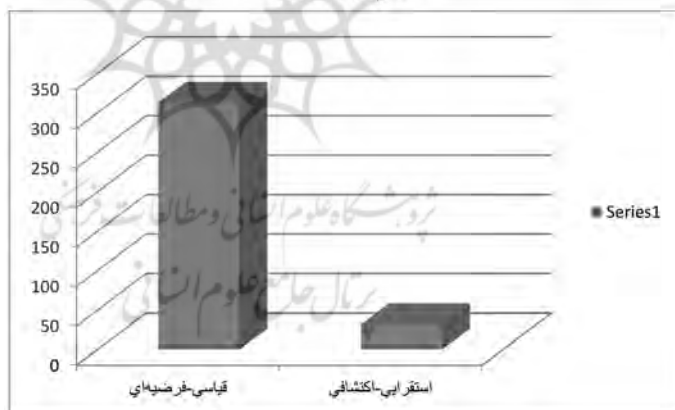

در مورد روش تحقیق قیاسی - فرضیه ای و استقرایی - اکتشافی نیز با بررسی پایان نامه ها که از مجموع ۳۴۵ پایان نامه بررسی شده حدود ۳۱۳ پایان نامه روش قیاسی - فرضیه ای و حدود ۳۲ پایان نامه روش استقرایی - اکتشافی را اتخاذ کرده اند. نمودارهای شماره ۴ و ۵ به ترتیب این نسبت ها را نمایش می دهند.

نمودار شماره ۴

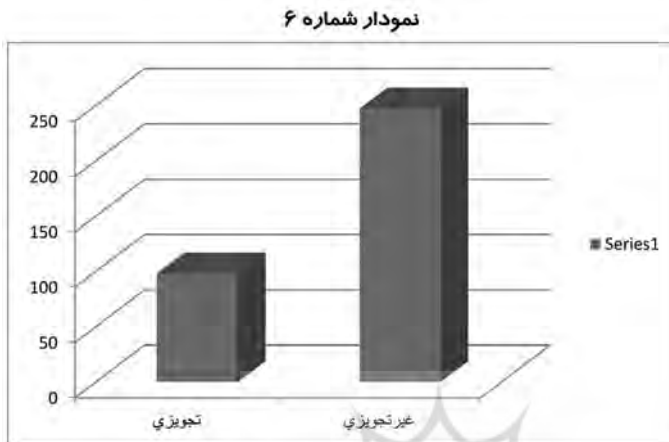

نمودار شماره ۵

طبیعی است که پس از انجام هر پژوهشی که به مسأله ای کاربردی پرداخته است در نهایت باید راهکارها و سیاست هایی از طرف پژوهشگر پیشنهاد شود. پایان نامه های دانشجویی نیز به نوبه خود با توجه به پژوهشی که انجام داده اند می توانند به ارائه راهکارهایی بپردازند که بر این اساس می توان آنها را به دو دسته پایان نامه های تجویزی و غیر تجویزی تقسیم کرد. بررسی پایان نامه های علوم سیاسی، روابط بین الملل و مطالعات منطقه ای دانشگاه شهید بهشتی نشان داد تنها ۹۸ پایان نامه کم و بیش به

تجویز سیاست‌ها و ارائه راهکارهایی در مورد موضوع مطالعاتی خود پرداخته‌اند که جدول شماره ۶ این رقم را نسبت به پایان‌نامه‌های غیر تجویزی که بالغ بر ۲۴۷ پایان نامه بودند، نمایش می‌دهد.

همچنین در مورد روش‌های گردآوری اطلاعات که به دو صورت اسنادی و میدانی ممکن است صورت گیرد؛ آمار جالب توجهی حاصل شد. بررسی پایان‌نامه‌ها نشان داد حدود ۳۰۳ پایان‌نامه از مجموع ۳۴۵ پایان‌نامه از روش اسنادی، ۱۶ پایان‌نامه از روش میدانی و ۲۶ پایان‌نامه از ترکیبی از روش‌های اسنادی و میدانی برای گردآوری اطلاعات خود بهره برده‌اند. (نمودار شماره ۷)

تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق

بر مبنای آمار و اطلاعات اخذ شده از کل پایان‌نامه‌ها مشخص شد که میزان توجه

به هر کدام از مسائل تحقیق تعریف شده و رویکردها و روش های تحقیق در میان پایان نامه های دانشجویی گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل چگونه است. هر کدام از این آمار در نوع خود قابل تأمل به نظر می رسند. گرایش های تحقیقی در میان دانشجویان و موضوعات مورد علاقه آنان که در دو گروه کاربردی و غیر کاربردی و هم چنین بومی و غیر بومی تقسیم بندی شده بودند آمار جالب توجهی را نشان می داد. همچنین در مباحث مربوط به روش شناسی نیز به رویکردهای تحقیق (شامل سه رویکرد پوزیتیویستی، تفسیری و انتقادی)، روش های تحقیق (شامل استقرایی و قیاسی)، تجویزی یا غیر تجویزی بودن و همچنین روش گردآوری اطلاعات به دو صورت اسنادی و غیر اسنادی توجه شد و آمار مربوط به آنها اخذ شد که در نمودارهای فوق نمایش داده شده اند.

در این بخش با توجه به آمار و اطلاعات اخذ شده در نظر است تا ضمن تحلیل این اطلاعات، رابطه بین مسئله تحقیق و روش تحقیق در این پایان نامه ها به نمایش درآید. جدول شماره ۱ اطلاعاتی کلی درباره مسئله تحقیق و روش های تحقیق آنها را نمایش می دهد. با تحلیل این اطلاعات میزان توجه دانشجویان به هر یک از موضوعات و عناوین ذکر شده سنجیده می شود. ضمن آن که در نرم افزار اس پی اس از ضریب همبستگی برای تحلیل رابطه بین مسائل تحقیق و رویکرد، روش و ابزار تحقیق به همراه تجویزی یا غیر تجویزی بودن پایان نامه ها استفاده شده است که ذیل این تحلیل ها ذکر خواهند شد.

جدول شماره ۱ روش های تحقیق و مسائل تحقیق

		مسئله تحقیق ۱		مسئله تحقیق ۲	
		بومی	غیر بومی	کاربردی	غیر کاربردی
		تعداد	تعداد	تعداد	تعداد
رویکرد	پوزیتیویسم	56	106	98	64
تحقیق	تفسیری	76	81	47	110
	انتقادی	10	16	16	10
روش تحقیق	استقرایی	6	25	17	14
	قیاسی	136	178	144	170
تجویز	تجویزی	51	47	63	35
	غیر تجویزی	91	156	98	149
گردآوری	اسنادی	121	182	138	165
	غیر اسنادی	6	10	9	7
	هر دو	15	11	14	12

همان گونه که جدول شماره ۱ نشان می دهد در مورد مسأله تحقیق بومی و غیربومی (مسأله تحقیق ۱) و رابطه آن با رویکردهای پژوهشی اتخاذ شده در این پایان نامه ها می توان دریافت که بیشترین فراوانی به پایان نامه هایی با موضوعات غیربومی و رویکرد پوزیتیویستی اختصاص دارد که شامل ۱۰۶ پایان نامه از مجموع کل پایان نامه ها است. کمترین فراوانی نیز به پایان نامه های بومی با رویکرد انتقادی برمی گردد که در کل ۱۰ پایان نامه را به خود اختصاص می دهد. از مجموع ۱۴۲ پایان نامه که مسأله بومی دارند تعداد ۵۶ پایان نامه از رویکرد اثباتی، تعداد ۷۶ پایان نامه از رویکرد تفسیری و تعداد ۱۰ پایان نامه از رویکرد انتقادی بهره برده اند. همچنین از مجموع ۲۰۳ پایان نامه که مسأله غیربومی دارند تعداد ۱۰۶ پایان نامه از رویکرد اثباتی، تعداد ۸۱ پایان نامه از رویکرد تفسیری و تعداد ۱۶ پایان نامه از رویکرد انتقادی بهره برده اند.

در مورد مسأله تحقیق کاربردی و غیرکاربردی (مسأله تحقیق ۲) و رابطه آن با رویکردهای پژوهشی پایان نامه ها، بیشترین فراوانی به پایان نامه های غیرکاربردی با رویکرد تفسیری اختصاص دارد که شامل ۱۱۰ پایان نامه است. هرچند پایان نامه های کاربردی با رویکرد پوزیتیویستی نیز با تعداد ۹۸ پایان نامه نیز رقم قابل توجهی به شمار می آید. در این میان کمترین فراوانی به پایان نامه های غیرکاربردی با رویکرد انتقادی اختصاص دارد که در مجموع شامل ۱۰ پایان نامه است.

همان گونه که جدول شماره ۱ نشان می دهد، در مورد مسأله تحقیق بومی و غیربومی و رابطه آن با روش تحقیق اتخاذ شده از جانب نویسندگان پایان نامه ها، بیشترین تعداد پایان نامه ها با رقم ۱۷۸ عنوان، موضوع غیربومی و روش قیاسی داشته اند. کمترین تعداد آنها نیز در بخش پایان نامه های بومی با روش تحقیق استقرایی قرار داشتند که در کل شامل ۶ پایان نامه می شدند. در این میان پایان نامه هایی که از روش استقرایی بهره برده اند در اقلیت بودند و در مجموع ۳۱ پایان نامه از کل پایان نامه ها را به خود اختصاص می دادند.

در مورد مسأله تحقیق کاربردی و غیرکاربردی و رابطه آن با روش های تحقیق اتخاذ شده از جانب نویسندگان پایان نامه ها نیز باید اذعان کرد که بیشترین تعداد پایان نامه ها روش تحقیق قیاسی را برگزیده و در میان این تعداد زیاد با روش تحقیق قیاسی، پایان نامه های غیرکاربردی ۱۷۰ عدد و پایان نامه های کاربردی ۱۴۴

عنوان را به خود اختصاص می دادند. براین اساس کمترین رقم اختصاص به پایان نامه‌های غیر کاربردی با روش تحقیق استقرایی داشت که کلا ۱۴ پایان نامه را در بر می گرفت.

در مورد مسأله تحقیق ۱ و ۲ و رابطه آنها با تجویزی بودن و یا غیر تجویزی بودن پایان نامه‌ها باید گفت که رقم‌های جالب توجهی حاصل شده‌اند که براساس آنها پایان نامه‌های غیر بومی و غیر تجویزی با رقم ۱۵۶ پایان نامه و پایان نامه‌های غیر کاربردی و غیر تجویزی با رقم ۱۴۹ پایان نامه بیشترین فراوانی را به خود اختصاص می دادند که گرایش‌ات معدود دانشجویان را به کاربردی یا بومی بودن پایان نامه‌ها و یا تجویز سیاستی خاص در پژوهش را نشان می داد.

در نهایت رابطه بین مسأله تحقیق و روش گردآوری داده‌ها توسط پایان نامه‌های مورد نظر بررسی شده است که براساس اطلاعات موجود می توان گرایش اکثریت دانشجویان را در روش‌های گردآوری داده‌ها در آن جستجو کرد. براساس اطلاعات اخذ شده بیشترین تعداد دانشجویان گرایش به روش‌های اسنادی داشته‌اند که در گزینه‌های مربوط به مسائل تحقیق و رقم مربوط به آنها می توان این مسأله را مشاهده کرد. در مورد پایان نامه‌های بومی و غیر بومی می توان گفت که ۱۸۱ پایان نامه غیر بومی روش اسنادی و ۱۲۱ پایان نامه بومی روش اسنادی داشته‌اند، بنابراین در مورد مسأله تحقیق ۱ روش‌های غیر اسنادی در اقلیت کامل قرار داشتند. در مسأله تحقیق ۲ نیز ۱۶۵ پایان نامه غیر کاربردی و ۱۳۸ پایان نامه کاربردی روش اسنادی را به عنوان روش گردآوری داده‌های خود برگزیده بودند. این ارقام به خوبی گویای محبوبیت بالای روش اسنادی در میان پایان نامه‌های دانشجویان علوم سیاسی، روابط بین الملل و مطالعات منطقه‌ای دانشگاه شهید بهشتی است.

همان گونه که قبلا ذکر شد در این مقاله برای یافتن رابطه بین مسأله تحقیق و روش‌های اتخاذ شده در بین پایان نامه‌ها و برای تحلیل این رابطه از نرم افزار اس پی اس اس استفاده شد. در استفاده از این نرم افزار برای یافتن رابطه این دو متغیر، ضریب همبستگی میان دو متغیر که به صورت جداگانه مسائل موجود در تحقیق حاضر و روش‌های اتخاذ شده را در بر می گرفت، بررسی شد. ضریب همبستگی شاخصی است ریاضی که جهت و مقدار رابطه‌ی بین دو متغیر را توصیف می کند. این ضریب در مورد توزیع‌های دویا چند متغیره به کار می رود. اگر مقادیر

دو متغیر شبیه به هم تغییر کند یعنی با کم یا زیاد شدن یکی، دیگری هم کم یا زیاد شود به گونه‌ای که بتوان رابطه آنها را به صورت یک معادله بیان کرد گفته می‌شود بین این دو متغیر همبستگی وجود دارد. در بررسی‌های انجام شده توسط این مقاله نیز رابطه بین مسأله تحقیق که شامل بومی و غیربومی و همچنین کاربردی و غیرکاربردی بود با روش‌های تحقیق ذکر شده در بالا به صورت دو متغیر جدا مورد بررسی قرار گرفت تا رابطه آنها و میزان همبستگی دو متغیر به صورت جداگانه محاسبه شود.

براین اساس در ابتدا رابطه بین بومی و غیربومی بودن پایان‌نامه‌ها با رویکرد تحقیق آنان مورد بررسی قرار گرفت و آنچه که از ضریب همبستگی بین این دو متغیر حاصل شد این بود که هیچ رابطه معناداری بین بومی و غیربومی بودن پایان‌نامه‌ها و رویکرد تحقیق آنان از قبیل رویکرد پوزیتیویستی، تفسیری و انتقادی وجود ندارد. همچنین در مورد مسأله تحقیق ۲ یعنی کاربردی و غیرکاربردی بودن پایان‌نامه‌ها و رابطه آن با رویکرد تحقیق نتیجه حاصل، همبستگی مثبت و معنادار در حد ۱۲/۵ درصد است یعنی در حالت کلی می‌توان گفت که همبستگی ضعیفی بین بومی و غیربومی بودن پایان‌نامه‌ها و رویکرد اتخاذ شده از طرف آنان وجود داشت.

در رابطه با مسأله تحقیق و روش تحقیق، تحلیل ضریب همبستگی نسبت به رابطه بومی و غیربومی بودن و روش‌های اتخاذ شده از جانب پایان‌نامه‌ها رابطه‌ای منفی و معکوس را بین دو متغیر نشان می‌دهد به صورتی که این رابطه منفی و ضعیف در حد ۱۳ درصد ارتباط معکوسی را بین بومی و غیر بومی بودن پایان‌نامه‌ها و روش‌های تحقیق اتخاذ شده از طرف آنها نشان می‌دهد. در مورد مسأله تحقیق ۲ نیز رابطه معناداری نسبت به روش‌های تحقیق اتخاذ شده از طرف پایان‌نامه‌ها وجود نداشت.

در ادامه دو متغیر مسأله تحقیق و تجویزی و غیرتجویزی بودن پایان‌نامه‌ها بررسی شد و در اولی یعنی رابطه بین بومی بودن و تجویزی بودن، همبستگی ضعیفی بین این دو متغیر در حد ۱۳ درصد مشاهده شد. در مورد مسأله تحقیق ۲ یعنی رابطه بین کاربردی و تجویزی بودن همبستگی مثبت نسبتاً بالا بوده و ۲۲ درصد را نشان می‌داد. در نهایت نیز رابطه بین مسائل تحقیق ۱ و ۲ و روش گردآوری داده‌ها مورد بررسی

قرار گرفت که براساس آن رابطه همبستگی بین بومی و کاربردی بودن و روش گردآوری اطلاعات، رابطه‌ای معنادار نبود.

نتایج پژوهشی

• در مسأله تحقیق ۱، گرایش غالب با مسأله غیربومی با رویکرد پوزیتیویستی است. بدین صورت که مسائل و موضوعات غیر بومی با در برگرفتن ۵۹ درصد از کل پایان‌نامه‌ها، از محبوبیت بیشتری نسبت به مسائل بومی برخوردار بودند. ضمن آن‌که ۵۲ درصد از کل این پایان‌نامه‌های غیربومی از میان سه رویکرد پوزیتیویستی، تفسیری و انتقادی، رویکرد پوزیتیویستی را برگزیده بودند.

• در مسأله تحقیق ۲، گرایش غالب پایان‌نامه‌های غیر کاربردی با رویکرد تفسیری بود. نسبت پایان‌نامه‌هایی با موضوعات کاربردی در مقایسه با پایان‌نامه‌هایی با موضوعات غیر کاربردی ۴۶ درصد به ۵۴ درصد بود که نشان از درصد پایین کاربردی بودن در میان پایان‌نامه‌ها داشت. در این میان بیشترین پایان‌نامه‌های کاربردی رویکرد پوزیتیویستی و بیشترین پایان‌نامه‌های غیر کاربردی رویکرد تفسیری را برگزیده بودند.

• درصد پایان‌نامه‌های کاربردی که به تجویز سیاستی خاص پرداخته‌اند بسیار پایین است. براین اساس، پایان‌نامه‌های کاربردی که با توجه به واقعیت‌های موجود نگاشته شده و درنهایت نیز به تجویز سیاستی خاص و ارائه راهکار پرداخته‌اند حدود ۶۳ پایان‌نامه را شامل می‌شد که این میزان در کل حدود ۱۸ درصد از کل پایان‌نامه‌ها را دربر می‌گرفت که رقمی بسیار ناچیز به نظر می‌رسد.

• درصد پایینی در میان پایان‌نامه‌ها با مسأله تحقیق بومی و تجویزی بودن نیز وجود داشت. بدین ترتیب که پایان‌نامه‌هایی که مسأله تحقیق بومی داشتند و در نهایت نیز سیاستی خاص را در راستای مسأله موجود تجویز کرده بودند بالغ بر ۵۱ پایان‌نامه بود که در کل ۱۴/۷ درصد از کل پایان‌نامه‌ها را در بر می‌گرفت که با توجه به لزوم پژوهش‌های بومی به نظر اندک می‌آید.

• معدود تجویزهای ارائه شده غالباً برگرفته از نظریه‌ای بودند که در ابتدای پایان‌نامه به عنوان بحث تئوریک مطرح شده بود. بیشترین پایان‌نامه‌های غیرتجویزی نیز شامل پایان‌نامه‌های غیربومی و غیر کاربردی بودند که همین مسأله نشان از کم‌توجهی به ارائه راهکار و یا تجویز سیاست در میان پایان‌نامه‌های بومی و کاربردی دارد.

• روش تحقیق قیاسی - فرضیه‌ای با آمار جالب توجه ۹۰/۷ درصد از کل پایان‌نامه‌ها در مقایسه با روش استقرایی - اکتشافی بیشترین تعداد پایان‌نامه را به خود اختصاص داده بود. این فراوانی در همه بخش‌های مسائل تحقیق از بومی و غیربومی و کاربردی و غیرکاربردی مشهود بود.

• رویکردهای پژوهشی تفسیری و پوزیتیویستی در مقایسه با رویکرد انتقادی رقم بالایی را به خود اختصاص می‌دادند که البته در این میان رویکرد پوزیتیویستی کمی بالاتر از رویکرد تفسیری قرار می‌گیرد. ارقام مربوط به این رویکردها در تحقیقات غیربومی و غیرکاربردی به بالاترین حد خود می‌رسد.

• روش اسنادی با ۸۷/۸ درصد بیشترین محبوبیت را در ابزارهای تحقیقی به خود اختصاص می‌داد. استفاده از این روش گردآوری داده‌ها به نسبت در مسأله تحقیق ۱ و ۲ کاملاً مشخص است.

• در تحلیل ضرایب همبستگی بین متغیرهای این پژوهش، بیشترین رابطه معنادار بین مسائل تحقیق و تجویزی و غیرتجویزی بودن پایان‌نامه‌ها بود. هرچند که این رابطه معنادار مثبت از ۲۲ درصد در بیشترین میزان فراتر نمی‌رفت.

• در تحلیل ضریب همبستگی متغیرها، دو متغیر مسائل تحقیق و روش‌های گردآوری داده‌ها بی‌معناترین رابطه را داشتند یعنی هیچ ارتباط معناداری بین افزایش و کاهش این دو متغیر وجود نداشت.

• ارتباط منفی و معکوس تنها بین دو متغیر بومی و غیربومی بودن و رویکردهای تحقیق (پوزیتیویستی، تفسیری و انتقادی) بود که ارتباط ضعیفی را نیز نشان می‌داد. بدین معنا که این ارتباط ضعیف منفی بیانگر رابطه افزایشی و کاهشی معکوس بین دو متغیر نامبرده بود.

• براساس ضرایب همبستگی بین متغیرها آنچه که مشهود به نظر می‌رسید ارتباط کم و بعضاً بی‌معنا بین متغیرهای مربوط به مسائل تحقیق و روش تحقیق بود.

نتیجه‌گیری

کاربردی شدن علم سیاست خودبه‌خود باعث می‌شود که محققان این رشته، به صورت تدریجی، تسلسلی و آینده‌نگرانه بیندیشند و سعی کنند نگرش‌های اصلاح‌طلبانه‌ی خود را با توجه به واقعیات موجود در یک مسیر صعودی زنجیره‌ای شکل دهند. (سریع‌القلم، ۱۳۸۱: ۲۹) پژوهش‌های سیاسی کاربردی با توجه به نگرش‌های

اصلاح‌طلبانه‌ی خود به پیشرفت علم سیاست و مفید واقع شدن آن در جهان سیاست کمک می‌کنند. بنابر تحقیق انجام شده به نظر می‌رسد که تعداد پایان‌نامه‌های کاربردی که به تجویز سیاستی خاص و ارائه راهکار پرداخته‌اند بسیار کم بوده و این مسئله توجه بیشتر به پژوهش در مسائل کاربردی در رابطه با واقعیت‌های موجود را می‌طلبد. کثرت پژوهش‌های بومی زمینه رشد و پیشرفت علم سیاست بومی را در یک کشور فراهم می‌آورد. حال اگر این پژوهش‌های بومی بتوانند به ارائه راهکارهای اساسی در جهت رفع مسائلی که جوامع به صورت داخلی گریبانگیر آنها هستند، بپردازند هر چه بهتر می‌توانند زمینه شکوفایی بومی علم سیاست را فراهم آورده و با تجویز سیاست‌های اصولی، بسیاری از مسائل و مشکلات پیش‌روی جوامع را برطرف کنند و یا حداقل این که پیشنهادهای را در اختیار سیاست‌گذاران قرار دهند. با توجه به کمبود توجه به مسائل بومی و تجویز سیاست‌ها و راهکارهای مناسب، در پایان‌نامه‌های بررسی شده به نظر می‌رسد که فراهم آوردن زمینه علاقمندی در دانشجویان برای توجه به مباحث بومی و سعی در ارائه پیشنهادات پژوهشی از نکات ضروری در خصوص پایان‌نامه‌های دانشجویی باشد.

شاخص‌های پیشرفت تحقیقات سیاسی نشان می‌دهد که اهمیت و شوق‌انگیزی محیطی برتر از توانایی‌های فردی است (سریع‌القلم، ۱۳۸۱: ۵۰). بنابراین، وظیفه مسئولان امر و در واقع اساتید دانشگاهی است که هر چه بیشتر دانشجویان را در راستای مباحث کاربردی و بومی و ارائه تجویزهای مناسب ترغیب کنند تا پژوهش‌های انجام شده در قالب پایان‌نامه‌ها نیز در مسیر درست قرار گرفته و راهگشای مسائل موجود در علم سیاست داخلی و نظام بین‌الملل شوند.

فهرست منابع:

۱. استرینگر، ارنست (۱۳۷۸)، تحقیق عملی: راهنمای مجریان تغییر و تحول، ترجمه اعرابی و ایزدی، چاپ دوم (تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی).
۲. افتخاری، قاسم (۱۳۸۸)، «بررسی روش شناختی پایان نامه های دوره دکتری علوم سیاسی و روابط بین الملل دانشگاه تهران»، بررسی وضعیت آموزش و پژوهش علوم سیاسی و روابط بین الملل در ایران به اهتمام حسین سلیمی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
۳. چالمرز، آلن. اف (۱۳۷۹)، چستی علم درامدی بر مکاتب علم شناسی فلسفی؛ ترجمه سعید زیباکلام، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها.
۴. حاجی یوسفی، امیر محمد و معصومه طالبی (۱۳۸۹)، آینده نگری در پایان نامه های دانشجویان علوم سیاسی و روابط بین الملل دانشگاه شهید بهشتی، ارائه شده در پنجمین همایش سالانه انجمن علوم سیاسی ایران، تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، خرداد.
۵. دلاوری، ابوالفضل (۱۳۸۸)، «عوامل موثر بر کیفیت علمی رساله های دکترای علوم سیاسی و روابط بین الملل در ایران»، بررسی وضعیت آموزش و پژوهش علوم سیاسی و روابط بین الملل در ایران به اهتمام حسین سلیمی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
۶. سریع القلم، محمود (۱۳۸۱)، روش تحقیق در علوم سیاسی و روابط بین الملل، تهران، نشر فرزانه.
۷. سیدامامی، کاووس (۱۳۸۷)، پژوهش در علوم سیاسی، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی و دانشگاه امام صادق.
۸. مقصودی، مجتبی (۱۳۸۸)، «بررسی توصیفی عناوین پایان نامه های رشته علوم سیاسی و روابط بین الملل (دانشگاه های دولتی شهر تهران)»، بررسی وضعیت آموزش و پژوهش علوم سیاسی و روابط بین الملل در ایران به اهتمام حسین سلیمی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.